

TEŞBİH

Teşbihü'l-beliğ hel yerķā ilâ derecetü'l-mecâz (Kahire 1980); Abdülfettâh Osman, *et-Teşbih ve'l-kinâye* (Kahire 1993); İbrâhim Abdülhamîd, *et-Teşbih* (Kahire 1999); Ahmed Hindâvî, *Edevâtü't-teşbih fi Lisâni'l-Arab* (Kahire 2003); Yûsuf Ebû'l-Addûs, *et-Teşbih ve'l-isti'âre* (Amman 2007).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rîfât, "Teşbih" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 434-445; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1386/1966, II, 28; Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Ķur'ân* (nşr. Fuat Sezgin), Kahire 1374/1954, I, 73, 269; Cumahî, *Fuĥûlû's-su'arâ*, I, 55; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, IV, 37-40; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. Zekî Mübârek – Ahmed M. Şâkir), Kahire 1355-56/1936-37, I, 40-117, 367; II, 743-766; III, 853-875; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bed'î* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 166-175; İbn Ebû Avn, *Kitâbü't-Teşbihât* (nşr. M. Abdülmün'im Han), Cambridge 1369/1950, s. 2-3; Kudâme b. Ca'fer, *Naĥdû's-şî'r* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), s. 124-130; a.mlf., *Naĥdû'n-neşr* (nşr. Tâhâ Hüseyin – Abdülhamîd el-Abbâdî), Beyrut 1402/1982, s. 58-59; Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Ķur'ân* (*Şelâşü resâ'il fi i'câzi'l-Ķur'ân* içinde, nşr. M. Halefullah – M. Zağlûl Sellâm), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 74-79; İbn Cinnî, *el-Ĥaşâ'iş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Kahire 1371/1952, I, 302; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 261-282; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1374/1955, I, 239, 256-271; İbn Sinân el-Hafâcî, *Şurrü'l-feşâĥa*, Beyrut 1402/1982, s. 246-256; Abdülkahir el-Cürċânî, *Esrârü'l-belâġa* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1954, s. 26, 67-70, 80-93, 143-204, 224-225, 304-305; Reşidüddin Vatvât, *Ĥadâ'iku's-sihr fi deĥâ'iki's-şî'r* (trc. İbrâhim Emîn eş-Şevâribî), Kahire 1364/1945, s. 139-148; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyetü'l-i'câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 188-230; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 332-355; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşellû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfî – Bedevî Tabâne), Riyad 1403/1983, s. 121-165; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taĥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 159-166; a.mlf., *Bedî'u'l-Ķur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1377/1957, s. 58-63; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü't-tevessül ilâ şinâ'ati't-tevessül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 107-121; Şürûĥu't-Telĥîş, Kahire 1937, III, 291-477; Bahâeddin es-Sübĥî, *'Arûsü'l-efrâĥ* (a.e. içinde), III, 312; İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibü'l-fettâĥ* (a.e. içinde), III, 290; Desûkî, *Ĥâşiyetü'l-Muĥtaşar* (a.e. içinde), III, 312; Safedî, *el-Keşf ue't-tenbîĥ 'ale'l-uşf ve't-teşbih* (nşr. Hilâl Nâcî – Velîd b. Ahmed Hüseyin), Leeds 1420/1999, s. 51-156; Teftâzânî, *el-Muĥavvel*, İstanbul 1304, s. 241-273; Zerkeşî, *el-Burĥân*, III, 414-422; Sü-yûtî, *Şerĥu 'Uĥûdî'l-cümân*, Kahire 1358/1939, s. 86-91; Abdünnâfî İffet, *en-Nef'u'l-muavvel*, İstanbul 1290, II, 11-71; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 920; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muštalahâti'l-belâġiyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 323-350.

İSMAIL DURMUŞ

□ FARS EDEBİYATI. Fars edebiyatında başlangıçtan günümüze kadar teşbihin kullanımı değişiklikler göstermiştir. İlk dönemlerde Horasan üslûbuna (sebk-i Horasânî) bağlı şairler sade ve somut teşbihler kullanırken sonraları özellikle Hint üslûbu (sebk-i Hindî) şairleri anlaşılması zor teşbihlere rağbet etmiştir. Bu tür teşbihler XVI, hatta XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Daha sonra geriye dönüş üslûbunu (bâzgeşt-i edebî) benimseyen şairler, teşbih sanatında sebk-i Hindî'den uzaklaşıp ilk dönemlerdeki gibi sade ve somut teşbihlere yer vermiştir. İran şairleri özlü ve kısa ifadelerde benzetme edatını anlamamış, birçok yerde benzetme yönünü dahi zikretmemeye çalışmış ve bu iki unsuru okuyucuya bırakmıştır. Râdüyânî'ye ve Şems-i Kays'a göre teşbih türleri içinde en makbulü teşbih-i ma'küstür, yani müşebbeh ve müşebbehün bihin birbirine benzetilmesidir (*Tercümânü'l-belâġa*, s. 44; *el-Mu'cem*, s. 306). Kezzâzî'ye göre ise teşbihin en güzeli, müşebbeh ve müşebbehün bihi kuramsal ve hayalî varlıklardan değil mevcut maddî varlıklardan seçilmiş olanıdır (Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, neşredeninin girişi, s. 107).

Fars edebiyatındaki teşbih türleri şöylece sıralanabilir: **1. Teşbih-i hissî-teşbih-i gayr-i hissî.** Benzeyen veya benzetilenin soyut ya da somut olmasına göre teşbih dörde ayrılır. Teşbih-i hissî (mahsûs) teşbihin her iki tarafının somut (mahsûs-be-mahsûs), teşbih-i gayr-i hissî (aklı/ma'kü'l) teşbihin her iki tarafının soyut olmasıdır (ma'kü'l-be-ma'kü'l). Benzeyenin somut, benzetilenin soyut (mahsûs-be-ma'kü'l) ve benzeyenin soyut, benzetilenin somut (ma'kü'l-be-mahsûs) olmasına göre de bu teşbih kısımlara ayrılır. **2. Teşbih-i vehmî-teşbih-i hayâlî.** Teşbih-i vehmîde benzetilen kuramsal bir varlıktır. Teşbih-i hayâlîde ise benzetilen iki şeyden meydana gelir ve her ikisi de somut varlıklardır; ancak bunlardan oluşan şey mevcut bir varlık değil hayalî bir varlıktır. Teşbih-i vehmî ve teşbih-i hayâlî sebk-i Horasânî'de hissî, sebk-i İrâkî'de akli teşbihten sayılmıştır. **3. Teşbih-i müfred-teşbih-i mürekkeb.** Dört türüdür. **a) Teşbih-i müfred-be-müfred.** Teşbihin benzeyen ve benzetileninin tekil olmasıdır. **b) Teşbih-i müfred-be-mürekkeb.** Benzeyen tekil, benzetilen birleşiktir, yani tek bir şeyin birkaç şeye benzetilmesidir. **c) Teşbih-i mürekkeb-be-müfred.** Benzeyen birleşik, benzetilen tekildir, yani birkaç şeyin bir şeye benzetilmesidir. **d) Teşbih-i mürekkeb-be-mürekkeb.** Benzeyen ve benzetilenin birleşik olmasıdır. **4. Teş-**

bih-i mutlak. Benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünün açık ve belli olduğu, bir kayıt ve şartın bulunmadığı benzetmedir. Fars edebiyatında teşbih türlerinin en basit ve sade olanı, dolayısıyla en çok kullanılanıdır. **5. Teşbih-i meşrût** (şartî / mukayyed). Müşebbehin müşebbehün bihe benzetilmesi bir şarta bağlanmıştır. Mutlak ve mukayyed teşbih benzeyen ve benzetilenin durumuna, tek kelime veya birleşik olmasına göre dört gruba ayrılır (mutlak-be-mutlak, mukayyed-be-mukayyed, mutlak-be-mukayyed, mukayyed-be-mutlak). **6. Teşbih-i aks** (kalb / maktûb). Müşebbehle müşebbehün bihin birbirine benzetilmesi ve sonraki mısradaki yer değiştirmesidir. **7. Teşbih-i tafdil.** Bir şeyin başka bir şeye benzetilmesi, ardından benzeyenin benzetilenden üstün tutulmasıdır. **8. Teşbih-i cem'.** Bir şeyin birkaç şeye benzetilmesidir. **9. Teşbih-i muzmer** (izmâr). Gizli, örtülü benzetmedir. Söyleyenin teşbihi açıkça belirtmeyip dikkat edilmeden farkına varılmayacak şekilde sunmasıdır. **10. Teşbih-i tesviye.** Teşbih-i cem'in tersi, yani birkaç şeyin tek bir şeye benzetilmesidir. **11. Teşbih-i melfûf.** Önce birkaç benzeyen ve benzetilenin getirilmesi, ardından sırasıyla bütün benzeyenlerin ve benzetilenlerin zikredilmesidir. **12. Teşbih-i mefrûk.** Önce birkaç benzeyen ve benzetilenin getirilmesi, sonra da her benzetilenin kendi benzeyenin yanında zikredilmesidir. **13. Teşbih-i kinâye** (meknî). Benzetme edatının hafzedilip benzeyenin benzetilen yerine getirilmesidir. **14. Teşbih-i sarîĥ** (mürsel). Benzetme edatının zikredildiği teşbihtir; benzetme edatının zikredilmediği teşbihe de teşbih-i müekked denir. **15. Teşbih-i temsil.** Benzetme yönünde birkaç şeyden oluşan bir sıfatın bulunduğu, benzetme yönünün farklı birkaç şeyden oluştuğu benzetmedir. Benzetme yönünün tek olduğu gayri temsilî teşbih de ikiye ayrılır. Benzetme yönü zikredilmişse teşbih-i mufassal, zikredilmemişse teşbih-i mücmel diye adlandırılır. **16. Teşbih-i muġâlata.** Beyân kitaplarında geçerli sınıflandırmalarda yer almayan bu tür teşbih örf ve edebî geleneğe aykırı biçimde bir şeyi bir şeye benzetmektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râdüyânî, *Tercümânü'l-belâġa* (nşr. Ahmed Ateş), İstanbul 1949, s. 44-47; Reşidüddin Vatvât, *Ĥadâ'iku's-sihr fi deĥâ'iki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1362 ĥş., s. 42-50; Şems-i Kays, *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'âri'l-'Acem* (nşr. Sîrûs Semîsâ), Tahran 1373 ĥş., s. 306-311; Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Bedâyi'u'l-efkâr* (nşr. Mîr Celâleddîn-i Kezzâzî), Tahran 1369 ĥş., neşredeninin girişi, s. 107-109; Ebû'l-Kâsım Râdfer, *Ferheng-i Belâġ-i Edebî*, Tahran 1368 ĥş., I, 343-359; Celâleddin Hümâî,

Fünûn-ı Belâgat ve Şinâ'ât-ı Edebî, Tahran 1373 hş., s. 227-246; Abbaspûr, "Teşbih", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., II, 359-361; Ali Rızâ Hâcîyân Nejad, "Nev'î Teşbih der Edeb-i Fârsî", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-ı Tahrân*, sy. 160, Tahran 1380 hş., s. 387-402; Ahmed Rızâ-yî Cemkerânî, "Naqş-ı Teşbih der Digergûnihâ-yi Sebki", *Dû Faşlnâme-i Pejûheş-i Zebân u Edebiyyât-ı Fârsî*, sy. 5, Tahran 1384 hş., s. 85-100; Nâsır Kulî Sârî, "Mâhiyet ve Zibâ-yi Şinâsî-yi Teşbih-i Maqlûb", *Pejûheşhâ-yı Edebî*, sy. 14, Tahran 1385 hş., s. 53-73; G. J. H. van Gelder, "Tashbih", *EJ²* (İng.), X, 341; Asgar-i Dâdbih, "Teşbih", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1382/2003, VII, 324-330; a.mlf., "Teşbih", *DMBİ*, XV, 335-341.

VEYİS DEĞİRMENÇAY

□ TÜRK EDEBİYATI. Teşbih gerek İslâm belâgatında gerekse Batı retoriğinde mecazla birlikte ele alınmıştır. Ancak teşbihte mecazdan farklı olarak kelimeler gerçek anlamıyla kullanılır. Türkçe'de teşbih edatı "gibi" takısıdır. Bunun yanında "tek, sanki, nitekim, çün, güya, güne, mânend, kadar, sıfat, misal" kelimeleriyle "-casına, -cılâyın, -âsâ, -veş, -vâr" ekleri de kullanılmıştır (Tâhirülmevlevî, s. 169). Teşbihler şekil ve muhtevalarına göre farklı tasniflerle ele alınmıştır. Bu tasniflerde belirleyici unsur teşbihin dört rûknüdür. Teşbihin temel unsurlarından olan benzeyen ile benzetilenden biri kaldırılır ve teşbih için kelime mecaz mânasıyla kullanılırsa istiare meydana gelir. Teşbih içeren bir ifade de ya bütün teşbih unsurları ya da bunlardan en az ikisi bulunur. Böylece teşbih dörde ayrılır. **1. Mufassal teşbih.** Tam teşbih adı verilen bu türde bütün unsurlar zikredilir. Yûnus Emre'nin, "Geldi geçti ömrüm benim şol yel esip geçmiş gibi" ve Bâkî'nin, "Açılma ey yüzü gül şahs-ı nâdâna kitâb-âsâ" mısralarında olduğu gibi. Bâkî'nin mısraında yüzü gül benzeyen, kitap benzetilen, açılmak benzeme yönü, -âsâ benzetme edatıdır. **2. Mücmel teşbih.** Muhtasar diye de anılan bu türde benzeme yönü zikredilmez. Mücmel teşbih mufassal teşbihe nisbetle abartılı bir söyleyiş olup belâgat açısından daha makbul sayılır. Yahya Kemal'in, "Rûyâ gibi bir yazdı yarattın hevesinle" mısraında yaz benzeyen, rûya benzetilen, gibi benzeme edatıdır; benzeme yönü ise okuyucunun muhayyilesine bırakılmıştır. Mücmel teşbih herkes tarafından anlaşılabilir; "Mesâfât-ı hayâtı kat' için gerdüne-i ömre / Siphirin mihr ü mâhî çarh işi iki tekerlektir" beytinde olduğu gibi. Burada ömür arabaya benzetilmiş, bu teşbihin benzetme yönünü hatırlatmak için ay ve güneş

bu arabanın tekerlekleri şeklinde nitelenmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, s. 132). **3. Müekked teşbih.** Mücez de denilen bu teşbihte benzetme edatı zikredilmez, teşbih edatı özellikle zikredilirse mürsel teşbih olur (Bilgegil, s. 145). Müekked teşbih mürsel ve mufassal teşbihlere göre daha belâğat kabul edilmiştir. Teşbih unsurları ne kadar azaltılırsa ifade o kadar güçlenir; Yûnus Emre'nin, "Bu dünya bir gelindir yeşil kızıl donanmış / Kişi yeni geline bakubanı doyamaz" beytinde olduğu gibi. Dünyayı süslerle bezenmiş geline benzeten şair, nasıl böyle bir geline bakmaya doyulmazsa dünya süslerine de doyulmayaçağını dile getirmektedir. Burada benzeme yönü seyre doymamak fiilidir. Necâti Bey, "Lebin letâfeti söylense goncanın sözü yok / Sözü halâveti anılsa şekkerin tuzu yok" beytinde sevgilinin dudağını goncaya, sözlerini şekere benzetirken teşbih edatını hafzederek ifadeyi daha belâğat hale getirmiştir. **4. Belâğat teşbih.** Teşbihin benzeyen ve benzetileniyle yapılan teşbihtir. Anlam burada etkili ve abartılı biçimde ifade edildiğinden teşbih türlerinin en makbulü sayılır. Belâğat teşbih Batı retoriğinde "metafor" (istiare) olarak tanımlanmıştır. Çünkü belâğat teşbihte benzetme niyetinden ziyade istiare olduğu gibi anlam aktarımı söz konusudur. Yahya Kemal'in, "Bu dil ağzımda annemin sütüdür" mısraı bir teşbih-i belâğat örneğidir. Şair konuştuğu dili doğrudan anne sütüne benzetmektedir. Burada benzeme yönü muhatabın anlayışına bırakılmıştır. Bursalı Ahmed Paşa, "Kad kıyâmet gamze âfet zülf fitne hat belâ / Âh kim ben hüsnünün bunca belâsın bilmedim" beytinde benzeme yönü ve benzetme edatı zikredilmeden sevgilinin boyu kıyamete, bakışı felâkete, perçemi fitneye, ayva tüyleri belâya teşbih edilmektedir. Teşbihin belâğat vasfını kazanabilmesi için benzeme yönünden baîd-i garîb olma (birbirine benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiğinin kolayca anlaşılabilmesi) şartı aranmıştır. Şeyh Galib'in, "Bir şu'lesi var ki şem'-i cânın / Fânûsuna sığmaz âsumânın" beyti hayalin orijinalliği bakımından belâğat teşbihe güzel bir örnektir. Bu beyitte de benzeme yönü ve benzetme edatı belirtilmeden gök kubbesi fanusa, can muma benzetilmiştir. Teşbihin iki temel unsurunun bulunması her zaman bu ikisinin söylenmesi anlamına gelmez. Cümlede öznenin bazan kim veya ne olduğu belli olmak şartıyla ya da başka bir sebeple kaldırılabilir. Meselâ, "Ali nasıl biridir?" sorusuna "aslan" cevabı verildiğinde benzeyen zikredilmemiş olsa bi-

le istiare değil teşbih yapılmıştır. Çünkü istiarede müşebbehün bihin müşebbeh olduğu iddiası vardır. Halbuki bu örnekte Ali doğrudan aslana benzetilmektedir.

Belâğat kitaplarında yer alan teşbih türlerinin sayısı ve sıralanması hususundaki farklılıklar konuya yaklaşım biçiminden kaynaklanmakta, bu da teşbih çeşitlerinin sayısını arttırmaktadır. Aynı teşbih içerisinde benzeyen ve benzetilenin sayısına ve sıralanmasına göre yapılan tasnifte teşbihin tarafları birden fazla olabilir. Buna göre teşbihler mefrûk, melfûf, tesviye ve teşbih-i cem' şeklinde tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre bir teşbihte benzeyen ve benzetilen birden fazla olduğunda her benzeyen kendi benzetileninin yanında yer alırsa mefrûk (saçı sümbül lebi mül kâmeti ar'ar dilber), önce bütün benzeyenler, ardından benzetilenler sıralanırsa melfûf (Sahbâ-yı lebin çeşm-i fûsun-kâra mı mahsûs / Feyz-i dem-i İsâ iki bîmâra mı mahsûs-Şeyh Galib), tek bir benzeyen için birden fazla benzetilen zikredilirse tesviye veya tesviyeli teşbih (Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş-Şeyh Galib), benzeyen tek, kendisine benzetilen birden fazla olursa teşbih-i cem' (Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül-Nef'î) adıyla anılır. Teşbihler benzeme yönünün kullanımına göre de çeşitlilik gösterir. Benzeme yönü teşbihin iki temel unsuru için mantık bakımından uygun düşüyorsa tahkîki, aksi durumda tahayyülî, birbirine zıt unsurların karşılaştırılması yoluyla kurulursa tehekkümî veya telmîhî (Bilgegil, s. 148), benzeme yönü bakımından benzeyen kendisine benzetilenden üstün tutulursa maktûb, ma'kûs veya teşbih-i tafdil, iki temel unsuru benzeme yönü açısından eş değerde ise veya biri diğerine üstün tutulmamışsa teşbih-i teşâbüh adını alır. Bunların dışında sıkça başvurulan ve hemen anlaşılan teşbihlere mübtezel veya karîb, benzeme yönü nisbeten daha zor anlaşılan teşbihlere baîd veya garîb teşbih denilir. Çok kullanılan teşbihler tekrar edildikçe orijinalliklerini kaybeder. Zoraki, süflî ve çirkin hayallerle kurulan teşbihler üslûbu güzelleştirmekten ziyade bayağılaştırır. Bu sebeple maksadı iyi ifade eden teşbihlere makbul, iyi ifade edemeyenlere merdud adı verilmiştir. Bir şarta bağlı olarak yapılırsa teşbih-i meşrûf, tasvirle genişletilip âdeta bir tablo haline dönüştürülürse mürekkep teşbih denilir. Mürekkep teşbih deyim ve temsillerle yapılmışsa temsîlî veya temsilli teşbih (Coşkun, s. 49) yahut teksîfî veya tafsilî teşbih (Bilgegil, s. 148-149) adını alır. Teşbihler fark-